

مفسران خطه فارس (قسمت دوم)

دکتر مرتضی رحیمی

استادیارشدکلیسیراز

فصلنامه معرفت ۳۲

روحیهما یتناظران فی هذه المسأله فی جواز الاحکام من القرآن فانجر الکلام بینهما حتی قال له الفاضل المجتهد ما تقول فی معنی قل هو الله احد فهل تحتاج فی فهم معناها الی الحدیث فقال نعم لأننا لا نعرف معنی الاحدیه و لا الفرق بین الاحد و الواحد و نحو ذلك) منظور از فاضل مجتهد در عبارت یاد شده حویزی مورد بحث احتمال داده شده است. حر عاملی از دانشمندان معاصر وی بوده و درباره او گفته: ^۳ (ساکن شیراز کان عالما فاضلا فقیها محدثا ثقه ورعا شاعرا اذیبا جامعا للعلوم و الفنون معاصرا)

وی آثار و تالیفات چندی دارد، از جمله (تفسیر نور الثقلین) که در آن با استفاده از روایات کتب معتبر نظیر کافی، علل الشرایع، من لا یحضره الفقیه، تفسیر علی بن ابراهیم قمی، معانی الاخبار و... به تفسیر آیات قرآن اقدام شده است. تفسیر یاد شده در پنج جلد بوده و بارها و از جمله در سال ۱۴۱۲ق به چاپ رسیده است.

قسمت اول معرفی تفصیلی مفسران خطه فارس در فصلنامه قرآنی کوثر شماره ۳۶ ارائه گردید. در آن قسمت بیست و یک نفر از مفسران قرآنی همراه با آثار تفسیری و قرآنی آنها معرفی گردیده بودند. اکنون در این قسمت به معرفی چهارده نفر دیگر از مفسران قرآنی خواهیم پرداخت از جمله شخصیت های قرآنی که در این شماره به آنها پرداخته شده است: ملاصدرای شیرازی، فیروز آبادی و آیه الله العظمی مکارم شیرازی می باشند.

■ مفسران قرآنی :

۲۲- شیرازی حویزی، عبد علی بن جمعه متوفاتی سال ۱۱۱۲:

وی متولد حویزه از توابع خوزستان بوده و در شیراز سکونت داشته و سید نعمت الله جزایری از جمله شاگردان وی است که در شیراز نزد او تلمذ نموده است، جزایری در این باره گفته: (او کنت حاضرا فی المسجد الجامع فی شیراز و کان استاذ المجتهد الاشیخ جعفر البحرانی و الشیخ المحدث صاحب جوامع الکلم قدس الله

۲۳- شیرازی ، محمد جعفر بن زین العابدین^۴ :

از دانشمندان معاصر، یکی از اکابر و کاوشگران حدیث و قرآن در قرن چهاردهم و اوایل قرن پانزدهم هجری می باشد. آثار و تألیفات در این باره عبارتند از: (تحفه الخواص فی تفسیر سوره الاخلاص) (مطلع الانوار) (مفاتیح الصابرين)

۲۴- شیفتکی شیرازی ، علی بن عبدالله : متوفای سال ۹۰۷^۵ :

وی از فقها و نحویون شافعی و از بزرگان علمای عصر خویش است که اوایل سلطنت شاه اسماعیل صفوی اول را درک کرده و نزد اساتیدی چون محی الدین و مولی قوام الدین کیاری درس خوانده و آثار و تصانیفی دارد، از جمله آثار وی تفسیر آیات الاحکام است. افندی (ریاض العلماء ۱۰۸/۴) به نقل از تاریخ حسن بیگ روملو تفسیر یاد شده را به شیفتکی منسوب دانسته است .

۲۵- شیرازی ، ابراهیم بن محمد بن ابراهیم متوفای سال ۱۰۷۰ در شیراز^۶ :

فرزند ملاصدرای شیرازی و از شاگردان وی است و نعمت الله جزایری از جمله شاگردان وی می باشد، او مورد مدح و ستایش دیگران قرار گرفته، وی آثار و تألیفاتی دارد که از جمله آنها (العروه الوثقی فی تفسیر القرآن) که به فارسی بوده و شرح بر تفسیر العروه الوثقی استاد خود شیخ بهائی است. و رساله در تفسیر آیه الکرسی، که رساله عمیق و ارزشمندی توصیف شده است و نیز حاشیه بر تفسیر زمخشری

۲۶- شیرازی ، مفید بن میرزا محمد کاظم بن شیخ عبد النبی معاصر فرصت شیرازی و از اساتید وی و متخلص به داور و متوفای پس از سال ۱۳۱۰^۷ :

در اوایل حال به تحصیل علوم صوریه و معنویه مشغول گردیده ، چندی امامت جمعه و جماعت شیراز بر عهده داشته ، پس از آن برای به دست آوردن خلوت راهی کرمان شده و به ریاضت مشغول شده و بعد از آن به مشهد مقدس رفته و دوباره به شیراز مراجعت نموده است و به درخواست و اصرار اهل تحصیل علوم مختلف حکمت ، کلام ، فلسفه ، فقه، اصول، تفسیر و ... را تدریس کرده است ، آثار و تألیفات زیادی از او به جای مانده است ، از جمله تفسیر آیاتی که در قطر الندی به آنها استناد شده است به عربی ، حواشی بر تفسیر صافی

۲۷- صدر المتألهین شیرازی ، محمد بن ابراهیم متولد ۹۰۹ در شیراز و متوفای سال ۱۰۵۰ در بصره^۸ :

وی از حکما و فلاسفه بسیار مشهور ایرانی است که در شیراز متولد شده و دوران جوانی خود را در آنجا سپری نموده و در نزد پدر خود کسب علم نموده ، پس از آن راهی اصفهان شده و نزد اساتید بزرگی چون شیخ بهائی ، ملاصدرا درس خوانده ، بعد از آن به قم رفته و در آنجا به عبادت و ریاضت مشغول شده و پس از مدتی دوباره به شیراز بازگشته و تا آخر عمر در آنجا به تدریس مشغول شده ، نقل شده که هفت بار پیاده به مکه مشرف شده و در بار هفتم در بصره وفات یافته و در همان جا مدفون شده است .

وی علاوه بر آثاری نظیر الاسفار الاربعه، شواهد الربوبیه، الحکمه العرشیه و... آثار چندی در زمینه تفسیر دارد که عبارتند از :

تفسیر سوره الحمد، تفسیر سوره البقره (ناقص)، تفسیر آیه الکرسی، تفسیر آیه النور، تفسیر سوره الواقعه، تفسیر سوره یس ، تفسیر سوره الطارق، تفسیر سوره الحديد، تفسیر سوره الجمعه، تفسیر سوره الاعلی ، تفسیر سوره الضحی، تفسیر سوره الزلزله، تفسیر سوره توحید :

تفسیر آیه (و تری الجبال تحسبها جامده) که در آخر مجموعه تفاسیر وی به همراه سور فوق با تحقیق محمد خواجوی به چاپ رسیده است.

اسرار الآیات و انوار البینات که در مجموعه تفاسیر وی به همراه موارد فوق به چاپ رسیده است.

حاشیه علی تفسیر البیضاوی

تفسیر سوره آل عمران که برخی از صاحبان تراجم^۹ از آثار وی بر شمرده اند اما در مجموعه تفاسیر وی به چشم نمی خورد.

ملاصدرا اغلب سوره ها و آیات را مورد مطالعه و شرح و بسط قرار می دهد. نخست به شرح و توضیح مفردات آیه می پردازد، آنگاه به اختلاف قرائتها و ذکر اقوال و آرا توجه پیدا کرده و کلمه حق و مقصد مورد انتخاب خود را بر می گزیند. تفاسیر بیضاوی، کشف، احیانا فخر رازی و تفسیر نیشابوری و مجمع البیان مورد عنایت او قرار دارد. پس از مطالعه تفاسیر فوق، به تبیین معانی و تشریح لطایف و زیباییها و حقایق قرآن می پردازد. او دریافت شخصی خود را از آیات مطرح می سازد و بر این باور است که قرآن غذای روحی آسمانی است که هر کس به سهم خود و طبق درک و شعور خویش از معارف عالیه آن بهره و نصیبی دارد.

۲۸- علایی شیرازی حنفی، علی بن محمد متوفای سال ۹۲۵: ^{۱۰}

معروف به ابن شیرازی، مفسری حنفی است کتابهایی دارد از جمله اسأله القرآن و اجوبتها، و حاشیه بر تفسیر بیضاوی که به نام (مصباح التعدیل فی کشف انوار التنزیل) موسوم است و در سال ۹۲۵ از تألیفات آن فراغت حاصل شده است.

۲۹- الفارسی الفسوی، ابو علی حسن بن علی بن احمد، متولد ۲۸۸ و متوفای ۳۷۷: ^{۱۱}

ابو علی فارسی نحوی و لغوی ایرانی، از ادبای بزرگ شیعه و پیشوای علمای نحو زمان خود بوده است. وی معاصر با شیخ مفید

و منتبئی، شاعر معروف است. سید رضی نحو را از او آموخت و فارسی در اواخر عمر به ناحیه فارس رفت و از همنشینان عضدالدوله بویهی شد و کتاب الايضاح و التكملة را در نحو برای او نوشت. ابن جنی، صاحب بن عباد جوهری، قاضی ابوالقاسم قنوخی، ابو محمد فزاری نحوی و خود عضد الدوله بویهی همه از شاگردان اویند. فارسی بیش از ۱۳۰ اثر ادبی از خود به یادگار گذاشت و بیشتر آثار وی می توانست در آن زمان به عنوان متون درسی در حوزه های علمیه شیعه در قلمرو آل بویه، بخصوص در بغداد مورد استفاده قرار گیرد. از جمله آثار ابو علی فارسی کتاب تفسیر وی است، او بر تفسیر ابو علی جبایی متکلم معتزلی که تفسیر کلامی است شرحی نوشته با نام (التبیین لکلام ابی علی الجبائی فی التفسیر) که حدود صد برگ بوده است. شیخ طوسی در تفسیر التبیان خود به صورت فراوان از این کتاب نقل قول می کند.

۳۰- الفامی الشیرازی، عبد الوهاب بن محمد بن عبد الوهاب متولد ۴۱۴ و متوفای ۵۰۰ در شیراز:

فقیه شافعی مذهب و از اهالی شیراز است که در ربیع الثانی سال ۴۸۳ ق برای تدریس در نظامیه بغداد وارد بغداد شده است. در هنگام ورود وی به بغداد حسین بن محمد طبری مفتی شافعیه مدرس نظامیه بوده است و پس از یکسال توسط نظام الملک از کار تدریس نظامیه بر کنار شده است. ^{۱۲}

تألیفات و آثار چندی دارد، به گونه ای که خودش در طی هفتاد سال هشتاد اثر تألیف از

۳۲- قطب شیرازی ، محمود بن مسعود متولد ۶۳۴در شیراز و متوفای رمضان ۷۱۰ در تبریز : ۱۶

به قولی خواهر زاده سعدی شیرازی است ، در نزد پدرش در شیراز که پزشک بوده درس خوانده ، پس از آن نزد خواجه نصیر طوسی رفته و از او کسب علم نموده ، داخل روم شده و قضاوت سیواس و ملطیه را بر عهده گرفته است . مدتی به شام رفته و آنگاه ساکن تبریز شده تا آن که در آنجا وفات یافته است.وی که شافعی مذهب بوده در علوم زیادی نظیر تفسیر ، فقه ، اصول ، ریاضیات ، منطق ، حکمت ، طب ، هیأت و غیر آن تبحر داشته است. آثار و تألیفات چندی دارد ، از جمله آنها عبارتند از : مشکلات التفسیر ، فتح المنان فی تفسیر القرآن که نزدیک چهل جلد می باشد.

۳۳- مرادی شیرازی ، محمد حسین بن علی مراد متوفای ۱۲۸۷ق:

از دانشمندان سده ۱۳ هستند . کتاب تفسیر ایشان در سال ۱۲۸۱ انجام یافته است . این تفسیر پیرامون سوره مبارکه الجمع می باشد. آغاز آن چنین است:(الحمد لله رب العالمین مالک یوم الدین خالق السموات و الارضین جاعل الملائکه المقربین)در آغاز آن مولف اسم و نسب خود را ذکر کرده است و از آن به عنوان شرح تعبیر آورده است. آنچه به ذهن خود رسیده یا از اساتید خود مانند خاتم الحکما حکیم ملا علی نوری و استاد اسماعیل خواجهی شنیده است به ثبت رسانده است. نسخه ای از آن پیش حاج میرزا باقر آقا قاضی تبریزی جد قاضی ها می باشد.

۳۴- میرزا بابای حسینی شیرازی ، ابوالقاسم بن عبد النبی متخلص به راز ، از دانشمندان سده چهاردهم (چاپ ۱۳۹۹هق):

ایشان کتابی در زمینه تفسیر دارند موسوم

جمله آنها تفسیر القرآن وی است و در آن صد هزار بیت را برای شاهد مورد استفاده قرار داده است . ۱۳

۳۱- الفیروزآبادی، ابو طاهر مجد الدین محمد بن یعقوب بن محمد متوفای سال ۸۱۷ یا ۸۱۶در زبید یمن : ۱۴

از فضلا و دانشمندان ایران از خطه فیروز آباد فارس است ، وی در هفت سالگی در کازرون حافظ قرآن شده و در هشت سالگی وارد شیراز شده و از علمای آنجا کسب علم نموده و آن گاه به واسط و بغداد رفته است.مدتی نیز به شام و قاهره و بلاد روم به خدمت سلطان مراد خان در آمده و در سال ۷۹۶ وارد زبیده یمن شده و بیست سال در آنجا سکونت گزیده است به مکه و مدینه و طائف نیز رفته و مدتی مجاور مکه شده است و در نهایت در زبیده در سال ۸۱۷ یا ۸۱۶ در حالی که منصب قضاوت را داشته وفات یافته است.فیروز آبادی آثار و تألیفات چندی دارد از جمله (القاموس)،(شرح البخاری)،(تنویر المقیاس من تفسیر ابن عباس) این تفسیر که منسوب به ابن عباس است توسط فیروز آبادی تنظیم شده است . ۱۵. بارها در مکه به چاپ رسیده است. ابن عباس عمو زاده پیامبر(ص) و از بزرگان صحابه است و نیز از شاگردان حضرت علی (ع)و از دوست داران و مخلصین اوست، پیامبر (ص)در حقش دعا نموده که او فقیه دردین شود ،در تفسیر و حدیث و فقه سر آمد دیگران شد .

۳۱- فیروز آبادی ، محمد : از دانشمندان قرن چهاردهم و اوایل قرن پانزدهم و متوفای سال ۱۴۱۴ ق:

ایشان آثار گرانبهایی از خود به یادگار گذاشته است که اغلب در زمینه های فقهی و تفسیری می باشند و اکثر آنها هنوز به طبع نرسیده است از جمله ایشان کتاب (کفایه المفسرین) پیرامون تفسیر آیات قرآن می باشد .

علمی و درسی اساتید بزرگ آن زمان مانند حضرت آیت الله العظمی بروجردی و آیات بزرگ دیگر بهره گرفتند، در سال ۱۳۶۹ در دروس

اساتید عالی مقام و بزرگی همچون آیات عظام : آقای حکیم و آقای عبد الهادی شیرازی و سید ابوالقاسم خوئی (قدس الله اسرارهم) شرکت جست و در سن ۲۴ سالگی به اخذ اجازه اجتهاد مطلق از محضر دو نفر از آیات بزرگ نجف نائل شدند. معظم له آثار و تالیفات ارزشمند متعددی دارند، برخی از آثار ایشان مربوط به قرآن یا تفسیر قرآن است، از جمله ترجمه قرآن و آیات ولایت در قرآن، سوگند های پر بار قرآن و مثال های زیبای قرآن در دو جلد و تفسیر نمونه، الا مثل فی تفسیر کتاب الله المنزل و ... تفسیر نمونه؛ که زیر نظر ایشان و با همکاری جمعی از نویسندگان از جمله محمد رضا آشتیانی و امامی شیرازی متولد سال ۱۳۶۰ ق و محسن قرآتی و دیگران تدوین شده - تفسیر روان و ساده ای است که به دلیل مزایای زیاد آن مورد استقبال فراوان قرار گرفته و درباره مزایا و ویژگی های آن چنین گفته شده: ^{۱۷}

۱- از آنجا که قرآن کتاب زندگی و حیات است، در تفسیر آیات بجای پرداختن به مسائل ادبی و عرفانی و مانند آن، توجه خاصی به مسائل سازنده زندگی مادی و معنوی و بویژه مسائل اجتماعی شده و به اندازه کافی روی مسائلی که تماس نزدیک با حیات فرد و اجتماع دارد تکیه گردیده است.

۲- به تناسب عناوینی که در آیات مطرح می شود در ذیل هر آیه بحث فشرده و مستقل درباره موضوعاتی مانند ربا، بردگی، حقوق زن، فلسفه حج، اسرار تحریم قمار، شراب، گوشت خوک و ارکان و اهداف جهاد اسلامی و مانند آن آمده است تا خوانندگان در یک مطالعه اجمالی

به (آیات الولایه) این کتاب به زبان فارسی بوده و در هزار و یک آیه قرآن مجید است که به عقیده مولف در حق ائمه اطهار (ع) نازل شده است. مولف عارف آن کتاب را با مقدمه ای همراه با قصیده ای بلند آغاز کرده است. سپس در متن کتاب آیاتی را که در باب ولایت حضرت علی (ع) و خاندان وی نازل گشته است یک یک بر شمرده و در هر مورد نظر مفسرانی چون: طبری، بیضاوی، قمی، گازر و دیگران را آورده است سپس احادیثی را که به مناسبت آن موضوع روایت شده، نقل کرده است، آنگاه موضوع ولایت را با مضامین آیات و احادیث منطبق ساخته است این کتاب که بنا به ماده تاریخ آن (بلغ العلی بکماله) در ۱۲۷۱ ق (۱۸۵۵ م) تألیف یافته در دو جلد مطابق ۱۹۰۵ م چاپ سنگی شده است. جلد اول مشتمل بر مقدمه و تفسیر و تاویل آیاتی بر گرفته از آغاز تا اواخر سوره انبیاء، جلد دوم از اواخر انبیاء تا سوره اخلاص است و سپس متن سوره النورین و سوره الولایه آمده است. با توجه به تالیفات مشابه نظیر ترجمه الخواص و مصابیح الظلام و ... بیه نظر می رسد که از سده دهم ه ق تألیف این گونه کتابها اندک اندک رواجی داشته است.

۳۵- مکارم شیرازی، ناصر از مجتهدان و مراجع تقلید و دانشمند معاصر:

آیه الله مکارم شیرازی در سال ۱۳۴۵ ه ق در شیراز در خانواده مذهبی چشم به جهان گشوده و تحصیلات ابتدائی و دبیرستان خود را در این شهر به انجام رسانده، در حدود ۱۴ سالگی دروس دینی را در (مدرسه آقا بابا خان شیراز) آغاز و در مدت اندکی نیازهای خود را از صرف نحو، منطق، معانی، بیان و بدیع به پایان رسانید. مجموع دروس مقدماتی و سطح متوسط و عالی را در مدتی نزدیک به چهار سال به اتمام رساند و در هجده سالگی حاشیه ای بر (کفایه الاصول) آخوند خراسانی نوشت پس از آن وارد حوزه علمیه قم شد و قریب پنج سال از جلسات

از مراجعه به کتابهای دیگر بی نیاز گردند .

بزرگانی نظیر محمد جعفر امام شیرازی ، محمد رضا آشتیانی ، اسدالله ایمانی ، داود الهامی و... همکاری داشته اند . از جمله آثار تفسیری آیه الله مکارم شیرازی تفسیر موضوعی قرآن تحت عنوان (پیام قرآن) است که در آن موضوعات مختلف مطروحه در قرآن بر اساس (القرآن بفسر بعضه بعضاً) مورد تفسیر و تبیین و بررسی واقع شده است .

۳- کوشش شده ، ترجمه ذیل آیات ، روان ، سلیس و گویا و دقیق و در نوع خود جالب و رسا بوده باشد .

۴- بجای پرداختن به بحث های کم حاصل ، توجه مخصوصی به ریشه لغات و شأن نزول آیات که هر دو در فهم دقیق معانی قرآن مؤثر هستند شده است .

۵- اشکالات و ایرادات و سوالات مختلفی که گاهی در پیرامون اصول و فروع اسلام مطرح می گردد به تناسب هر آیه طرح شده و پاسخ فشرده آن ذکر گردیده است مانند شبهه آکل و ماکول ، معراج ، تعدد زوجات ، عات تفاوت ارث زن و مرد، تفاوت دیه زن و مرد ،حروف مقطعه قرآن ، نسخ احکام، جنگها و غزوات اسلامی، آزمایشهای گوناگون الهی و دهها مسأله دیگر بطوری که هنگام مطالعه آیات ،علامت استفهامی در ذهن خواننده عزیز باقی نماند .

۶- از اصطلاحات پیچیده علمی که نتیجه آن اختصاص کتاب به صنف خاصی است در متن کتاب دوری و بهنگام ضرورت در پاورقی آمده تا برای دانشمندان و صاحب نظرات نیز مفید باشد .

تفسیر نمونه که شامل ۲۷ جلد است توسط احمد علی بابائی تلخیص شده و بارها در پنج جلد به چاپ رسیده است . تفسیر(الامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل) از جمله آثار تفسیری آیه الله مکارم شیرازی است که بسیاری از ویژگی های تفسیر نمونه،از جمله سادگی و بیان اشکالات و پاسخ های آنها ،عدم توجه به مسائل ادبی و عرفانی را داراست.^{۱۸}

با این تفاوت که این تفسیر بر خلاف تفسیر نمونه ،به زبان عربی نگاشته و در ۲۰ مجلد نگاشته شده است .در تدوین این تفسیر نیز

- ۱- فواید الرضویه ۲۲۷/
- ۲- اعیان الشیعه ۲۹/۸ و الحدائق الناصره ۲۷/۱
- ۳- امل الاصل ۱۵۴/۲
- ۴- عقیقی بخشایشی
- ۵- معجم المؤلفین ۱۲۶/۷ و هدیه المارفین ۲۴۰/۱
- ۶- الذریعه ۲۸۲/۴ و ۲۴۰ و ۳۳۱ و معجم المؤلفین ۸۰/۱
- ۷- آثار عجم ۲۶/ معجم المؤلفین ۳۱۷/۱۲
- ۸- هدیه الاحیاب ۲۰۵/ و مقدمه تفسیر القرآن الکریم (ملاصدرا) ۱۴/
- ۹- تذکره العلماء/ ۲۰۵
- ۱۰- الاعلام ۱۱/۵ و معجم المؤلفین ۲۰۴/۷
- ۱۱- هدیه المارفین ۲۷۲/۱ و الذریعه ۳۳۱/۴
- ۱۲- ذیل تاریخ بغداد ۱۲۳۱ و الاعلام ۱۸۵/۴
- ۱۳- ذیل تاریخ بغداد ۲۲۲/۱
- ۱۴- معجم المطبوعات العربیه ۱۴۷/۲
- ۱۵- انوار العرفان فی تفسیر القرآن ۳۸۸/۸
- ۱۶- کشف الظنون ۴۵۱/۱ و ۲۳۵/۳
- ۱۷- مقدمه تفسیر نمونه ،ج ۱/ ۲۸
- ۱۸- الامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل ۱۲/۱ و ۱۳